

החתיכה החסרה:

עיצוב נרטיב במוזיאונים בגדה המערבית

הקדמה

מסמך זה מבקש לבחון כיצד עודדה החלתו של "חוק המוזיאונים" כצו צבאי בשנת 2012 את פיתוחם של המוזיאונים הארכיאולוגיים בגדה המערבית. המסמך יתמקד בשני מקרי מבחן: **מוזיאון השומרונים הטוב** ו**מוזיאון ארץ יהודה** בחברון.

מוזיאון השומרונים הטוב נמצא בין ירושלים לים המלח. הוא הוקם כחלק מפרויקט לאומי ארוך טווח, שבמסגרתו הוחלט להקים מוזיאון שיציג פסיפסים מהגדה המערבית. מוזיאון זה נתמך על ידי מדינת ישראל מראשית דרכו. לעומת זאת, מוזיאון ארץ יהודה בקרית ארבע החל את דרכו כמיזם פרטי, הפועל בצמצום. בשנים האחרונות עומד מוזיאון ארץ יהודה במוקד של מספר תכניות פיתוח נרחבות בקרית ארבע וסביבתה. בחינת שני המוזיאונים הארכיאולוגיים האלה מלמדת כיצד התחזקות המעורבות של המדינה בנעשה שם הפכה לאמצעי בידיה ובידי והמתנחלים להדגשת הקשר היהודי לגדה המערבית, ובה בעת פורס את הקשר ההיסטורי של הפלסטינים לארץ בכלל ולגדה המערבית בפרט.

חוק המוזיאונים

בשנת 1984 חוקקה הכנסת את חוק המוזיאונים הישראלי, אשר קבע מה הם התנאים המאפשרים לשר התרבות להכיר במוזיאונים כמוסדות תרבות הזכאים לתקציבים מטעם המדינה¹. בדומה לכל ספר החוקים הישראלי, גם לחוק זה לא היה כל תוקף בגדה המערבית, כל עוד הוא לא אומץ בידי אלוף פיקוד המרכז כצו מחייב. למרות לחצים כבדים שהופעלו על אלופי הפיקוד מצד גורמים פוליטיים שונים במשך כ-30 שנה מרגע חקיקתו, התמידו אלופי הפיקוד להימנע מחתימה על צו אימוץ חוק המוזיאונים הישראלי. כך נמנע מהמדינה לספק תקציבים למוזיאונים בגדה².

בשנת 2012 יזם ח"כ אורי אריאל שינוי בחוק המוזיאונים שבעקבותיו יחול החוק גם על הגדה המערבית. אף שהליך זה היה חסר משמעות ללא הסכמתו של אלוף הפיקוד לאמץ את החוק, הוא זכה לתמיכה בכנסת ובמשלה, וקודם גם על ידי שרת התרבות דאז, לימור לבנת. בניגוד לניסיונות קודמים להחיל את החוק על הגדה המערבית, הפעם חתם אלוף הפיקוד אבי מזרחי על הצו לאימוץ חוק המוזיאונים בגדה המערבית. לאחר אימוץ הצו, משכה השרה לבנת את הליך החקיקה משולחן הכנסת, והדגישה כך כי כל מטרת ההליך שנעשה ביוזמתה לא היתה אלא הפעלת לחץ על אלוף פיקוד המרכז³. אימוץ החוק אפשר למדינה ליזום הקמה של מוזיאונים בגדה המערבית ואף לספק תמיכה כלכלית למוזיאונים שטרם זכו לה מהמדינה במישרין.

מוזיאון השומרונים הטוב

תמונה 1: מוזיאון השומרונים הטוב

מוזיאון השומרונים הטוב נמצא במישור אדומים. מאז המאה הרביעית נחשב מקום זה לנקודת ההתרחשות של סיפור השומרונים הטוב מהברית החדשה – סיפורו של אדם שהותקף בעת עלייתו לבית המקדש ונותר פצוע על אם הדרך, עד שטופל בידי עובר אורח שומרונים, שחבש את פצעיו ודאג לו למזון וללינה ללא תמורה. לסיפור זה השפעה רחבה על התרבות המערבית, ומדינות מערביות רבות חוקקו חוקים המחייבים את אזרחיהן לפעול ברוח המשתקפת ממנו.

אתר השומרונים הטוב ממוקם בצדי כביש 1 בקטע המחבר בין ירושלים ליריחו. באתר נחשפה כנסייה המתוארכת לתקופה הביזנטית (המאה השישית) וכן מבנה ששימש כח'אן בתקופה העות'מאנית. בשנת 2009 הוקם במקום מוזיאון בניהול רשות הטבע והגנים, והוא זוכה מאז לתמיכה נרחבת מהמדינה. במוזיאון מוצגים פסיפסים שנחשפו באתרים שונים ביהודה ושומרון. עבודות השימור והשחזור של הפסיפסים החלו כבר בראשית שנות האלפיים, והיקף ההשקעה בהן ובבניית המוזיאון עמד על 10 מיליון ש"ח. בניגוד לחוק הבינלאומי, המחייב שם השקעה של המנהל האזרחי בלבד, חלק מההשקעה ניתן מידי משרד התיירות⁴. כפי שמוסבר במדריך הקולי המוצע בכניסה למוזיאון, הפסיפסים המוצגים במוזיאון קשורים לשלוש הדתות המוזכרות בסיפור השומרונים הטוב ומקורותיהם בבתי כנסת יהודיים, בבתי כנסת שומרונים ובכנסיות נוצריות. המוזיאון מחולק לשלושה אזורים תצוגה. אזור התצוגה הראשון מציג רצפת פסיפס שמקורה דווקא בבית כנסת מעזה, ולא מהגדה המערבית (תמונה 6).

תמונה 2 : הפסיפס מעוזה בכניסה למוזיאון

אזור התצוגה השני נמצא במבנה הח'אן שנחשף באתר. המבנה מחולק לשישה חדרים, וכל אחד מהם מוקדש להצגת ממצאים שונים הקשורים לשלוש הדתות. מתוך כלל חדרי הח'אן, חדר אחד מוקדש להצגת פסיפסים שנחשפו בבתי כנסת יהודיים, שני חדרים נוספים מוקדשים להצגת פסיפסים שנחשפו בבתי כנסת שומרונים, ושלושת החדרים הנותרים מוקדשים להצגת פסיפסים שנחשפו בכנסיות. אזור התצוגה האחרון נמצא בכנסייה הביזנטית שנחשפה באתר (תמונה 7). באזור זה, שומרה רצפת הכנסייה במסגרת שיקום כללי שנעשה שם, וכלל הקמת גג והצבת ספסלים למען קיום מיסות ותפילות במקום.

תמונה 3 : הכנסייה הביזנטית

מלבד אזורי התצוגה של הפסיפסים, כולל המוזיאון גם נקודת תצפית (תמונה 8) וסרט על תולדות האתר. הסרט מוקרן במערה חצובה, ששימשה כמערת מגורים המתוארכת לתקופת בית שני (המאה הראשונה לפסה"נ עד המאה הראשונה לסה"נ).

ההסברים על הממצאים במוזיאון ועל תולדות הקמתו נמסרים בשני ערוצים: במדריך קולי ובסרט המוקרן במערה. ההסברים במדריך הקולי מתמקדים, בין השאר, בטכניקות ייצור הפסיפסים ובהקשרים התרבותיים וההיסטוריים של עשייתם; הסברים אלו הם מקצועיים וענייניים. לעומת זאת, הסרט מגולל את סיפורה של קבוצת נערות המסיירות באתר בלבוש דתי, ופוגשות שם את היהודי שהוכה וניצל בידי השומרונים הטוב. היהודי מציג לפניו את גרסתו לסיפור, ומדגיש שאתר זה בנוי על דרך עולי הרגל היהודיים למקדש בירושלים. המסר שנושא סרטון זה הוא המשכיותה של הזיקה היהודית לירושלים ולהר הבית, זיקה הנמשכת מימי בית שני ועד ימינו. הופעתו של היהודי בישראל המודרנית ואזכורו של פסיפס עם כתובת עברית המוצג במוזיאון, מעמיקים את הזיקה בין היהדות, מדינת ישראל וחבל ארץ זה. אך לדעתנו, דווקא נימת ההסבר העניינית והמקצועית של המדריך הקולי מטמיעה פן פוליטי מתוחכם ושנוי מאד במחלוקת.

תמונה 4 : הנוף הנשקף מנקודת התצפית. באופק ניתן לראות את ירושלים

ההסברים על הפסיפסים השונים במדריך הקולי מציינים את שם האתר שבו הם נחשפו לראשונה, אך מספקים מידע מועט על מיקומו של האתר, על ההיסטוריה שלו ועל הנסיבות שהובילו לחשיפת הפסיפסים שבו והעברתם למוזיאון השומרונים הטוב. הפסיפס מבית הכנסת בעזה (תמונה 6) הוא הדוגמא הבולטת מכולן: ההסבר משווה לו אופי של עדות לקיומו של ישוב יהודי גדול ומבוסס בעזה בתקופה הביזנטית. נאמר שם גם שהפסיפס, שנחשף על חוף הים של עזה, הועבר בשנת 1985 לכפר נצרים (התנחלות ישראלית בלב עזה שפונתה בשנת 2005), ועם פינוי גוש קטיף, הועבר למוזיאון השומרונים הטוב. לעומת זאת, לא ניתן כל הסבר כיצד הפסיפס, המשלב בין מסורות של כלל האוכלוסיות שחיו באזור, משקף את הפתיחות וההשפעה ההדדית של אוכלוסיות אלו אחת על השנייה. כמו כן, לא ניתן כל הסבר על ההחלטה להעביר את הפסיפס לכפר נצרים ולאחר מכן למוזיאון השומרונים הטוב, אף שרוב המבקרים הישראלים יידעו להשלים את הנאמר בין השורות: הפסיפס הגיע הנה בגלל "ההתנתקות" והרצון לשמור אותו בידיים ישראליות.

הבחירה בסיפור השומרונים הטוב, שבמרכזו עולה יהודי לבית המקדש, בתור הקו המנחה את עיצוב התערוכה במוזיאון, מחזקת מסר שמבליט נוכחות וזיקה תרבותית יהודית לאזור זה, מאז התקופות הקדומות ועד ימינו. על אף שפריטים רבים בתצוגת המוזיאון מוקדשים לדת השומרנית ולדת הנוצרית, דברי ההסבר הנלווים להם מדגישים סממנים יהודיים כמקור והשפעה על שתי הדתות. כך, לדוגמא, הצגתה של הדת השומרנית בפני מבקרי המוזיאון מתמקדת במסורות, החוקים וההלכות היהודיות, ופחות בשומרניות (תמונה 9).

תמונה 5 : הפסיפסים השומרוניים בתערוכה

גם בחדרים המוקדשים לפסיפסים הנוצריים, בוחרים ההסברים לעסוק בדת היהודית. כך, לדוגמא, בחדר המוקדש להצגת פסיפסים שמקורם בכנסיות, מוצגת כתובת שנחשפה ברצפת פסיפס בכנסייה ביזנטית בשילה (תמונה 10). כתובת זו מרמזת על מסורות יהודיות הטוענות כי בתל שילה הוצב משכן ה' לפני הקמתו של בית המקדש.

תמונה 6: הכתובת מהכנסייה בתל שילה⁵

הבחירה בסיפור השומרוני הטוב מאפשרת להצדיק את העובדה שאין במוזיאון שום פסיפסים מתקופות מוסלמיות. זאת על אף שבתקופה המוסלמית הקדומה, הגיעה תעשיית הפסיפסים לשיאה. ראוי לשאול אם ל"מוזיאון הפסיפסים היחיד בישראל", כפי שהוא מוצג במדריך הקולי, אין מקום למוצגים מתקופה חשובה זו. למעשה, הבחירה בסיפור השומרוני הטוב מאפשרת התעלמות מכל תרומה של התרבות המוסלמית והפלסטינית בעיצובם של האתר ושל פני הגדה המערבית. התעלמות זו בולטת גם בנקודת התצפית המציגה את סביבתו של המוזיאון. דברי ההסבר הנלווים לתחנת התצפית במדריך הקולי מציגים את המוזיאון כחלק מרצף של יישובים יהודיים, הנמשך מירושלים דרך התנחלות מעלה אדומים ועד ליישובי גוש מישור אדומים הסמוכים למוזיאון. היישובים הפלסטיניים השוכנים בקרבת מקום והעיר יריחו בראשם, אינם נזכרים כלל בהסבר הקולי. כזכור, נקודה עיקרית בהסבר הקולי נוגעת במיקום המוזיאון באחד מהנתיבים המרכזיים של העלייה לרגל לבית המקדש, ובמשכנו על הגבול שבין שבט יהודה לשבט בנימין. ככל הנראה, כל ציון גיאוגרפי של האתר לאחר תקופת בית שני, אינו רלוונטי בעיני אוצרי המוזיאון, כמו גם מסורות נוצריות ומוסלמיות של עליה לרגל שהתקיימו בנתיב זה בדרך לירושלים, להר הבית, או לקברי שייחיים כקבר נביא מוסא, הנמצא בקרבת מקום.

אוצרי המוזיאון יצרו כסות של רב תרבותיות אשר קורצת לקהלים רחבים בישראל. אולם, למעשה מלמדת רב תרבותיות מדומה זו על האופן שבו משרתים המוזיאונים את המדינה בבואה להמציא עבר מיתולוגי לפיו הייתה הארץ שייכת ליהודים (שהשומרונים הם כביכול תת קבוצה בתוכם) ונוצרים בלבד. המוזיאון הוא עוד כלי כלכלי-תיירותי, שיוצר מרחב סטרילי המדיר מתוכו את הפלסטינים ואת הדת המוסלמית. דרך הצגה זו מחזקת תפיסות שעל פיהן הפלסטינים הם פולשים חסרי שורשים וזכויות במרחב, ויוצרת טשטוש מכוון בין ישראל לשטחי הגדה והרצועה שנכבשו ב-67.

מוזיאון ארץ יהודה בקרית ארבע

תמונה 7: מוזיאון ארץ יהודה בקרית ארבע

מוזיאון ארץ יהודה שוכן בקומה העליונה של בניין המועצה המקומית בהתנחלות קרית ארבע הצמודה לחברון. על פי הצהרתו של מנהלו, המוזיאון הוקם כאמצעי לגיוון האפשרויות לפעילות הפנאי בקרית ארבע.

התערוכה במוזיאון מתארת את תולדותיה של ארץ ישראל מתקופת הברונזה הקדומה (סביבות 3,000 לפנה"ס) – המכונה בתצוגה "התקופה הכנענית הקדומה" – ועד לשיבת ציון בתקופה הפרסית (מאות שישית-חמישית לפנה"ס). במוזיאון מספר ויטרינות המוקדשות להצגת הממצא החומרי האופייני לכל תקופה (תמונה 2). ניתן הסבר קצר על מאפייניה של כל תקופה ועל האירועים המרכזיים שהתרחשו בזמנה בארץ ישראל. הסברים אלה מתמקדים בתיאור תולדות העם היהודי כפי שנמסר בתנ"ך (תמונה 3). התערוכה אינה מזכירה השפעות של תרבויות כמו האימפריה הרומית, ומאוחר יותר האימפריות הביזנטית והמוסלמית, ומתעלמת מתולדות חברון וסביבתה וממעמדה של העיר מאז נכבשה על ידי ישראל בשנת 1967. כך משמש מוזיאון זה

סוכן של מידע על תולדותיה של ארץ ישראל לקהל המבקרים המקומי. יתכן שקהל זה אינו מודע לשיקולים הפוליטיים והאידיאולוגיים המנחים את התצוגה במוזיאון, או שהוא מזדהה עם הדרך שבה מעצב המוזיאון את תולדותיה של חברון. אולם, מאז הקמת המוזיאון, וביתר שאת לאחר אימוץ חוק המוזיאונים, נקטה המדינה בפעולות המלמדות על כוונתה להפוך לגורם המעורב בפיתוח המוזיאון, לצד קידום של מיזמי תיירות רחבי היקף נוספים, שידגישו את עברה היהודי של חברון ויתעלמו מעברה הערבי-המוסלמי של העיר.

תמונה 8 : ויטרינות במוזיאון ארץ יהודה

תמונה 9: שלט הסבר במוזיאון ארץ יהודה

בשנת 2002 נחנך המוזיאון במעמד נשיא המדינה דאז, משה קצב, מעמד שביטא הכרה סמלית בחשיבותו הלאומית. אלא שהמדינה נמנעה אז מהפיכתה של הכרה סמלית זו להכרה מעשית, המחייבת מתן תקציב למוזיאון.

לאחר אימוץ חוק המוזיאונים בשנת 2012, חל שינוי במצב. בסוף שנת 2016 אושרה תכנית שנדונה מאז שנת 2012, ובעיקרה הקמתו של פארק דרומית לשכונת גבעת ממרא (גבעת החרסינה), שכינויו "פארק אלון". הפארק אמור לכלול מרכז תיירותי עם אזור לפיקניקים, שטח מסחרי, מלון ועוד⁷ (תמונה 4). על פי תכנית שעדיין לא אושרה, מוזיאון ארץ יהודה יעבור למשכן חדש, שיתחבר לפארק אלון באמצעות גשר או מנהרה. על פי תכנית זו, יהפוך המוזיאון למרכז מבקרים, "אייקון אזורי שייראה למרחקים ויהווה שער כניסה חווייתית למרחב התיירותי", יציג "מסרים תנ"כיים, היסטוריים, ארכיאולוגיים ועכשוויים", ויאפשר לבאים "מפגש ראשון והכנה בטרם הגעתם אל מערת המכפלה וחברון"⁸.

תכנית זו תשלים את הפיכתו ממוסד מקומי שנבנה בעיקרו לרווחת תושבי קרית ארבע, לחלק ממיזם תיירותי אזורי, שנועד לבסס שם את הנרטיב היהודי-הדתני. הפארק יחסום את הגישה של הפלסטינים לבתיהם וימנע מהם לעבד שטחים חקלאיים הנמצאים בבעלותם⁹. ניתן אף להניח, שפלסטינים לא יורשו לבקר במוזיאון

כמוזיאון ופארק רחב ידיים. בשעה שביקרנו לאחרונה במוזיאון ארץ יהודה לצורך כתיבת דו"ח זה, נאמר לנו כי יתכן שלפי שעה הוקפאה התכנית לבניית המשכן החדש למוזיאון. במקומה, נשקלת האפשרות להזמין מומחה לעיצוב מרכזי מבקרים ומוזיאונים, בכדי להעשיר את התכנים של המוזיאון ואת חווית המבקר. על אף שלא נאמר לנו מה הם הנרטיבים שיודגשו כך, תיאור תכניות הפיתוח שתוארו במסמך זה מחזקות את ההשערה ש"העשרת התכנים" רק תעמיק את הנראטיב של הזיקה היהודית למרחב.

שתי הדוגמאות שנסקרו במסמך זה מבהירות כיצד תקציבים שניתנים למוזיאונים – מהם מוזיאונים קיימים בהתנחלות, ומהם מוזיאונים חדשים במימון המדינה – מנוצלים בצורה דומה למדי. המבקרים במוזיאון של מתנחלי חברון ובמוזיאון של רשות הטבע והגנים יגיעו למסקנות דומות מאוד בנוגע לתרבות השלטת במרחב. בשני המוזיאונים מתקיימת התעלמות מטרידה מהרב-תרבותיות של המרחב בכלל ומהנוכחות הערבית-המוסלמית בת מאות השנים בפרט. הסיפור שמוצג במוזיאונים מבקש למחוק את הסיפור הניבט לעיני כל מי שנוסע במכונית ברחבי הגדה ופוגש שם כפרים פלסטיניים לצד התנחלויות, מחסומים וחיילים.

© דצמבר, 2017, עמק שווה

¹ [חוק המוזיאונים \(תשמ"ג\)](#)

² למידע נוסף ראו <https://www.thelawfilm.com/inside/hebrew/stories/museums-law>

³ שם

⁴ [נפתח מוזיאון הפסיפסים הראשון בישראל](#), אתר האינטרנט של רשות העתיקות. נצפה ב – 2.9.17.

⁵ מאת Avi1111 dr. avishai teicher - נוצר על ידי מעלה היצירה. בעלי זכויות היוצרים על קובץ זה מאשרים לכולם להשתמש בו לכל מטרה, תוך כדי מתן קרדיט נאות לבעלי הזכויות. הפצה, יצירות נגזרות, שימושים מסחריים וכל שימוש אחר מותרים. CC BY 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=23180079>

⁶ עמית, ג' 2006. ביקור ב"מוזיאון לארכיאולוגיה של ארץ יהודה" בקרית ארבע, [הארץ באינטרנט](#)

⁷ ראו [תכנית פארק אלון](#)

⁸ [מוזיאון ארץ יהודה](#)

⁹ ראו [פרוטוקול הישיבה](#) מתאריך 11.1.17 בוועדת המשנה להתנגדויות בוועדה המחוזית לתכנון הערים, הכפרים והמבנים בעניין פארק אלון. נצפה ב – 2.9.17